Natya Shastra Chapter 24

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౨౪

Document Information

Text title : naaTyashaastra adhyaaya 24

File name : natya24.itx

Category : nATyashAstra, major_works, bharata

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Transliterated by : dpadmakar at hotmail.com

Proofread by : dpadmakar at hotmail.com

Latest update : November 23, 2002

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౨౪

॥ శ్రీరస్తు ॥

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్
చతుర్వింశోఽధ్యాయః
సమాసతస్తు ప్రకృతిస్త్రివిధా పరికీర్తితా ।
పురుషాణామథ స్త్రీణాముత్తమాధమమధ్యమా ॥ ౧॥

జితేన్ద్రియ జ్ఞానవతీ నానాశిల్పవిచక్షణా ।
దక్షిణాధమహాలక్ష్యా భీతానాం పరిసాన్త్వనీ ॥ ౨॥

నానాశాస్త్రార్థసమ్పన్నా గామ్భీర్యౌదార్యశాలినీ ।
స్థైర్యత్యాగగుణోపేతా జ్ఞేయా ప్రకృతిరుత్తమా ॥ ౩॥

లోకోపచారచతురా శిల్పశాస్త్రవిశారదా ।
విజ్ఞానమాధుర్యయుతా మధ్యమా ప్రకృతిః స్మృతా ॥ ౪॥

రూక్షవాచోఽథ దుఃశీలాః కుసత్త్వాః స్థూలబుద్ధయః ।
క్రోధనాఘాతకాశ్చైవ మిత్రఘ్నాశ్ఛిద్రమానినః ॥ ౫॥

పిశునాస్తూద్ధతైర్వాక్యైరకృతజ్ఞాస్తథాలసాః ।
మాన్యామాన్యా విశేషజ్ఞా స్త్రీలోలాః కలహప్రియాః ॥ ౬॥

సూచకాః పాపకర్మాణః పరద్రవ్యాపహారిణః ।
ఏభిర్దోషైస్తుసమ్పన్నా భవన్తీహాధమా నరాః ॥ ౭॥

ఏవం తు శీలతో నృణాం ప్రకృతిస్త్రివిధా స్మృతా ।
స్త్రీణాం పునశ్చ ప్రకృతిం వ్యాఖ్యాస్యామ్యనుపూర్వశః ॥ ౮॥

మృదుభాబా చాచపలా స్మితభాషిణ్యనిష్ఠురా ।
గురూణాం వచనే దక్షా సలజ్జా వినయాన్వితా ॥ ౯॥

రూపాభిజనమాధుర్యైర్గుణైః స్వాభావికైర్యుతా ।
గామ్భీర్యధైర్యసమ్పన్నా విజ్ఞేయా ప్రమదోత్తమా ॥ ౧౦॥

నాత్యుత్కృష్టైరనిఖిలైరేభిరేవాన్వితా గుణైః ।
అల్పదోషానువిద్ధా చ మధ్యమా ప్రకృతిః స్మృతా ॥ ౧౧॥

అధమా ప్రకృతిర్యా తు పురుషాణాం ప్రకీర్తితా ।
విజ్ఞేయా సైవ నారీణామధమానాం సమాసతః ॥ ౧౨॥

నపుంసకస్తు విజ్ఞేయః సంకీర్ణోఽధమ ఏవ చ ।
ప్రేష్యాదిరపి విజ్ఞేయా సంకీర్ణా ప్రకృతిద్విజాః ॥ ౧౩॥

శకారశ్చ విటశ్చైవ యే చాన్యేప్యేవమాదయః ।
సంకీర్ణాస్తేఽపి విజ్ఞేయా హ్యధమా నాటకే బుధైః ॥ ౧౪॥

ఏతా జ్ఞేయాః ప్రకృతయః పురుషస్త్రీనపుంసకైః ।
ఆసాం తు సమ్ప్రవక్ష్యామి విధానం శీలసంశ్రయమ్ ॥ ౧౫॥

అత్ర చత్వార ఏవ స్యుర్నాయకాః పరికీర్తితాః ।
మధ్యమోత్తమప్రకృతౌ నానాలక్షణలక్షితాః ॥ ౧౬॥

ధీరోద్ధతా ధీరలలితా ధీరోదాత్తాస్తథైవ చ ।
ధీరప్రశాన్తకాశ్చైవ నాయకాః పరికీర్తితాః ॥ ౧౭॥

దేవా ధీరోద్ధతా జ్ఞేయాః స్యుర్ధీరలలితా నృపాః ।
సేనాపతిరమాత్యశ్చ ధీరోదాత్తౌ ప్రకీర్తితౌ ॥ ౧౮॥

ధీరప్రశాన్తా విజ్ఞేయా బ్రాహ్మణా వాణిజస్తథా ।
ఏతేషాం తు పునర్జ్ఞేయాశ్చత్వారస్తు విదూషకః ॥ ౧౯॥

లింగీ ద్విజో రాజజీవీ శిష్యశ్చేతి యథాక్రమమ్ ।
దేవక్షితిభృతామాత్యబ్రాహ్మణానాం ప్రయోజయేత్ ॥ ౨౦॥

విప్రలంభసుహృదోమీ సంకథాలాపపేశలాః ।
వ్యసనీ ప్రాప్య దుఃఖం వా యుజ్యతేఽభ్యుదయేన యః ॥ ౨౧॥

తథా పురుషమాహుస్తం ప్రధానం నాయకం బుధాః ।
యత్రానేకస్య భవతో వ్యసనాభ్యుదయౌ పునః ॥ ౨౨॥

సపుష్టౌ యత్ర తౌ స్యాతాం న భవేత్తత్ర నాయకః ।
దివ్యా చ నృపపత్నీ చ కులస్త్రీ గణికా తథా ॥ ౨౩॥

ఏతాస్తు నాయికా జ్ఞేయ నానాప్రకృతిలక్షణాః ।
ధీరా చ లలితా చ స్యాదుదాత్తా నిభృతా తథా ॥ ౨౪॥

దివ్యా రాజాఙ్గనాశ్చైవ గుణైర్యుక్తా భవన్తి హి ।
ఉదాత్తా నిభృతా చైవ భవేత్తు కులజాఙ్గనా ॥ ౨౫॥

లలితే చాభ్యుదాత్తే చ గణికాశిల్పకారికే ।
[ప్రకృతీనాం తు సర్వాసాముపచారాద్ ద్విధా స్మృతాః ॥ ౨౬॥

బాహ్యాశ్చాభ్యన్తరశ్చైవ తయోర్వక్ష్యామి లక్షణమ్ ।
తత్ర రాజోపచారో యో భవేదాభ్యన్తరో హి సః ॥ ౨౭॥

తతో వాక్యోపచారస్తు యస్య బాహ్యః స ఉచ్యతే ।
అథ రాజోపచారే చ రాజ్ఞామన్తఃపురాశ్రితమ్ ॥ ౨౮॥

స్త్రీవిభాగం ప్రవక్ష్యామి విభక్తముపచారతః ।]
రాజోపచారం వక్ష్యామి హ్యన్తఃపురసమాశ్రయమ్ ॥ ౨౯॥

మహాదేవీ తథా దేవ్యః స్వామిన్యః స్థాపితా అపి ।
భోగిన్యః శిల్పకారిణ్యో నాటకీయాః సనర్తకాః ॥30॥

అనుచారికాశ్చ విజ్ఞేయాస్తథా చ పరిచారికాః ।
తథా సంచారికాశ్చైవ తథా ప్రేషణకారికాః ॥ 31॥

మహత్తర్యః ప్రతీహార్యః కుమార్యః స్థవిరా అపి ।
ఆయుక్తికాశ్చ నృపతేరయమన్తఃపురో జనః ॥ 32॥

అత్ర మూర్ధాభిషిక్తా యా కులశీలసమన్వితా ।
గుణైర్యుక్తా వయస్థ్సా చ మధ్యస్థా క్రోధనా తథా ॥ 33॥

ముక్తేర్ష్యా నృపశీలజ్ఞా సుఖదుఃఖసహా సమా ।
శాన్తిస్వస్త్యయనైర్భర్తుస్సతతం మఙ్గలైషిణీ ॥ 34॥

శాన్తా పతివ్రతా ధీరా అన్తఃపురహితే రతా ।
ఏభిర్గుణైస్తు సంయుక్తా మహదేవీత్యుదాహృతా ॥ 35॥

ఏభిరేవ గుణైర్యుక్తాస్తత్సంస్కారవివర్జితాః ।
గర్వితాశ్చాతిసౌభాగ్యాః పతిసంభోగతత్పరాః । 36॥

శుచినిత్యోజ్వలాకారాః పతిపక్షాభ్యసూయకాః ।
వయోరూపగుణాఢ్యా యాస్తా దేవ్య ఇతి భాషితాః ॥ 37॥

సేనాపతేరమాత్యానాం భృత్యానామథవా పునః ।
భవేయుస్తనయా యాస్తు ప్రతిసమ్మానవర్జితాః ॥ ౩౮॥

శీలరూపగుణైర్యాస్తు సమ్పన్నా నృపతేర్హితాః ।
స్వగుణైర్లబ్ధసమ్మానా స్వామిన్య ఇతి తాః స్మృతాః ॥ ౩౯॥

రూపయౌవనశాలిన్యః కర్కశా విభ్రమాన్వితాః ।
రతిసంభోగకుశలాః ప్రతిపక్షాభ్యసూయకాః ॥ ౪౦॥

దక్షా భర్తుశ్చ చిత్తజ్ఞా గన్ధమాల్యోజ్వలాస్పదా ।
నృపతేశ్ఛన్దవర్తిన్యో న హీర్ష్యామానగర్వితాః ॥ ౪౧॥

ఉత్థితాశ్చ ప్రమత్తాశ్చ త్యక్తాలస్యా న నిష్ఠురాః ।
మాన్యామాన్యవిశేషజ్ఞాః స్థాపితా ఇతి తాః స్మృతాః ॥ ౪౨॥

కులశీలలబ్ధపూజామృదవో నాతిచోద్భటాః ।
మధ్యస్థా నిభృతాః క్షాన్తా భోగిన్య ఇతి తాః స్మృతాః ॥ ౪౩॥

నానాకలావిశేషజ్ఞా నానాశిల్పవిచక్షణాః ।
గన్ధపుష్పవిభాగజ్ఞా లేఖ్యాలేఖ్యవికల్పికాః ॥ ౪౪॥

శయనాసనభాగజ్ఞాశ్చతురా మధురాస్తథా ।
దక్షాః సౌమ్యాః స్ఫుటాః శ్లిష్టా నిభృతాః శిల్పకారికాః ॥ ౪౫॥

గ్రహమోక్షలయజ్ఞా యా రసభావవికల్పికాః ।
చతురానాట్యకుశలాశ్చోహాపోహవిచక్షణాః ॥ ౪౬॥

రూపయౌవనసమ్పన్నా నాటకీయాస్తు తాః స్మృతాః ।
హేలాభావవిశేషాఢ్యా సత్వేనాభినయేన చ । ౪౭॥

మాధుర్యేన చ సమ్పన్నా హ్యాతోద్యకుశలా తథా ।
అఙ్గప్రత్యఙ్గసమ్పన్నా చతుష్షష్ఠికలాన్వితా ॥ ౪౮॥

చతురాః ప్రశ్నయోపేతాః స్త్రీదోషైశ్చ వివర్జితాః ।
సదా ప్రగల్భా చ తథా త్యక్తాలస్యా జితశ్రమా ॥ ౪౯॥

నానాశిల్పప్రయోగజ్ఞా నృత్తగీతవిచక్షణా ।
అథ రూపగుణౌదార్యధైర్యసౌభాగ్యశీలసమ్పన్నా ॥ ౫౦॥

పేశలమధురస్నిగ్ధానునాదికలచిత్రకణ్ఠా చ ।
సమాగతాసు నారీషు రూపయౌవనకన్తిభిః ॥ ౫౧॥

న దృశ్యతే గుణైర్తుల్యా యస్యాః సా నర్తకీ స్మృతా ।
సర్వావస్థోపచారేషు యా న ముఞ్చతి పర్థివమ్। ॥ ౫౨॥

విజ్ఞేయా దక్షిణా దక్షా నాట్యజ్ఞైరనుచారికా ।
శయ్యాపాలీ ఛత్రధారీ తథా వ్యజనధారిణీ ॥ ౫౩॥

సంవాహికా గన్ధయోక్త్రీ తథా చైవ ప్రసాధికా ।
తథాభరణయోక్త్రీ చ మాల్యసంయోజికా తథా ॥ ౫౪॥

ఏవం విధా భవేయుర్యాః తా జ్ఞేయాః పరిచారికాః ।
నానాకక్ష్యా విచారిణ్యః తథోఅపవనసంచరాః ॥ ౫౫॥

దేవతాయతనక్రీడా ప్రాసాదపరిచారికాః ।
యామకిన్యస్తథా చైవ యాశ్చైవం లక్షణాః స్త్రియః ॥ ౫౬॥

సంచారికాస్తు విజ్ఞేయా నాట్యజ్ఞైః సముదాహృతాః ।
ప్రేషణేఽకామసంయుక్తే గుహ్యాగుహ్యాసముత్థితే ॥ ౫౭॥

నృపైర్యాస్తు నియుజ్యన్తే తాః జ్ఞేయాః పరిచారికాః ।
సర్వాన్తఃపురరక్షాసు స్తుతిస్వస్త్యయనేన చ ॥ ౫౮॥

యా వృద్ధిమభినన్దన్తి తా విజ్ఞేయా మహత్తరాః ।
సన్ధివిగ్రహసంబద్ధనానాచారసముత్థితమ్ ॥ ౫౯॥

నివేదయన్తి యాః కార్యం ప్రతిహార్యస్తు తాః స్మృతాః ।
అప్రాప్తరససంభోగా న సంభ్రాన్తా న చోద్భటాః ॥ ౬౦॥

నిభృతాశ్చ సలజ్జాశ్చ కుమార్యో బాలికాః స్మృతాః ।
పుర్వరాజనయజ్ఞా యాః పుర్వరాజాభిపూజితాః ॥ ౬౧॥

పుర్వరాజానుచరితాస్తా వృద్ధా ఇతి సుజ్ఞితాః ।
భాణ్డాగారేష్వధికృతాశ్చాయుధాధికృతాస్తథా ॥ ౬౨॥

ఫలమూలౌషధీనాం చ తథా చైవాన్వవేక్షకీ ।
గన్ధాభరణవస్త్రాణాం మాల్యానాం చైవ చిన్తికా ॥ ౬౩॥

బహ్వాశ్రయే తథా యుక్తా జ్ఞేయా హ్యాయుక్తికాస్తు తాః ।

ఇత్యన్తఃపురచారిణ్యః స్త్రియః ప్రోక్తా సమాసతః ॥ ౬౪॥

విశేషణవిశేషేణ తాసాం వక్ష్యామి వై ద్విజాః ।
అనురక్తాశ్చ భక్తాశ్చ నానాపార్శ్వసముత్థితాః ॥ ౬౫॥

యా నియుక్తా నియోగేషు కార్యేషు వివిధేషు చ ।
న చోద్భటా అసంభ్రాన్తా న లుబ్ధా నాపి నిష్ఠురాః ॥ ౬౬॥

దాన్తాః క్షాన్తాః ప్రసన్నాశ్చ జితక్రోధా జితేన్ద్రియాః ।
అకామా లోభడీనాశ్చ స్త్రీదోషైశ్చ వివర్జితాః ॥ ౬౭॥

సా త్వన్తఃపురసంచారే యోజ్యా పార్థివవేశ్మని ।
కారుకాః కఞ్చుకీయాశ్చ తథా వర్షవరాః పునః ॥ ౬౮॥

ఔపస్థాయికనిర్ముణ్డా స్త్రీణా ప్రేషణకర్మణి ।
రక్షణం చ కుమారీణాం బాలికానాం ప్రయోజయేత్ ॥ ౬౯॥

అన్తఃపురాధికారేషు రాజచర్యానువర్తినామ్ ।
సర్వవృత్తాన్తసంవాహాః పత్యాగారే నియోజయేత్ ॥ ౭౦॥

వినీతాః స్వల్పసత్త్వా యే క్లీబా వై స్త్రీస్వభావికాః ।
జాత్యా న దోషిణశ్చైవ తే వై వర్షవరాః స్మృతాః ౭౧॥

బ్రహ్మణాః కుశలా వృద్ధాః కామదోషవివర్జితాః ।
ప్రయోజనేషు దేవీనాం ప్రయోక్తవ్యా నృపైః సదా ॥ ౭౨॥

ఏతదష్టాదశవిధం ప్రోక్తమన్తఃపురం మయా ।
అతః పరం ప్రవక్ష్యామి బాహ్యం పురుషసంభవమ్ ॥ ౭౩॥

రాజా సేనాపతిశ్చైవ పురోధా మన్త్రిణస్తథా ।
సచివాః ప్రాడ్వివాకాశ్చ కుమారాధికృతాస్తథా ॥ ౭౪॥

ఏకే చాన్యే చ బహవో మాన్యా జ్ఞేయా నృపస్య తు ।
వేశేషమేషాం వక్ష్యామి లక్షణేన నిబోధత ॥ ౭౫॥

బలవాన్ బుద్ధిసమ్పన్నః సత్యవాదీ జితేన్ద్రియః ।
దక్షః ప్రగల్భో ధృతిమాన్ విక్రాన్తో మతిమాఞ్ఛుచిః ॥ ౭౬॥

దీర్ఘదర్శీ మహోత్సాహః కృతజ్ఞః ప్రియవాఙ్మృదుః ।
లోకపాలవ్రతధరః కర్మమార్గవిశారదః ॥ ౭౭॥

ఉత్థితశ్చాప్రమత్తశ్చ వృద్ధసేవ్యర్థశాస్త్రవిత్ ।
పరభావేఙ్గితాభిజ్ఞః శూరో రక్షాసమన్వితః ॥ ౭౮॥

ఊహాపోహవిచారీ చ నానాశిల్పప్రయోజకః ।
నీతిశాస్త్రార్థకుశలస్తథా చైవానురాగవాన్ ॥ ౭౯॥

ధర్మజ్ఞోఽవ్యసనీ చైవ గుణైరేతైర్భవేన్నృపః ।
కులీనా బుద్ధిసమ్పన్నా నానాశాస్త్రవిపశ్చితాః ॥ ౮౦॥

స్నిగ్ధా పరేరహార్యశ్చ న ప్రమత్తాశ్చ దేశజాః ।
అలుబ్ధాశ్చ వినీతాశ్చ శుచయో ధార్మికాస్తథా ॥ ౮౧॥

పురోధో మన్త్రిణస్త్వేభిర్గుణైర్యుక్తా భవన్తి హి ।
బుద్ధిమాన్నీతిసమ్పన్నస్త్యక్తాలస్యః ప్రియంవదః ॥ ౮౨॥

పరరన్ధ్రవిధిజ్ఞశ్చ యాత్రాకాలవిశేషవిత్ ।
అర్థశాస్త్రార్థకుశలో హ్యనురక్తః కులోద్భవః ॥ ౮౩॥

దేశవిత్కాలవిచ్చైవ కర్తవ్యః క్షితిపైః సదా ।
వ్యవహారార్థతత్త్వజ్ఞా బుద్ధిమన్తో బహుశ్రుతాః ॥ ౮౪॥

మధ్యస్థా ధార్మికా ధీరాః కార్యాకార్యవివేకినః ।
క్షాన్తా దాన్తా జితక్రోధా సర్వత్ర సమదర్శినః ॥ ౮౫॥

ఈదృశః ప్రాడ్వివాకాస్తు స్థాప్యా ధర్మాసనే ద్విజాః ।
ఉత్థితాశ్చ ప్రమత్తాశ్చ త్యక్తాలస్యా జితశ్రమాః ॥ ౮౬॥

స్నిగ్ధా శాన్తా వినీతాశ్చ మధ్యస్థా నిపుణాస్తథా ।
నయజ్ఞా వినయజ్ఞాశ్చ ఊహాపోహవిచక్షణాః ॥ ౮౭॥

సర్వశాత్రార్థసమ్పన్నాః కుమారాధికృతాస్తథా ।
బృహస్పతిమతాదేషాం గుణాంశ్చాభికాంక్షయేత్ ॥ ౮౮॥

విజ్ఞేయం చోపహార్యం చ సభ్యానాం చ వికల్పనమ్ ।
ఇత్యేష వో మయా ప్రోక్తః ప్రాడ్వివాకనిర్ణయః ॥ ౮౯॥

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి చిత్రాభినయనం పునః ॥

ఇతి భారతీయే నాట్యశాస్త్రే పుంస్త్ర్యుపచారో
నామాధ్యాయశ్చతుర్వింశః ॥

Encoded by Padmakar Dadegaonkar dadegaonkar@yahoo.com

Natya Shastra Chapter 24

pdf was typeset on March 24, 2024

Please send corrections to *sanskrit@cheerful.com*